

FAUNA VAN NEDERLAND

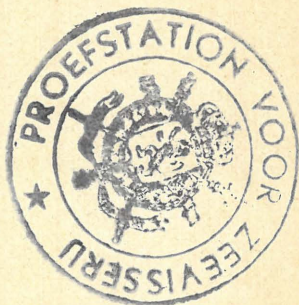
ONDER REDACTIE VAN DR. H. BOSCHMA, IN SAMEN-
WERKING MET DR. L. F. DE BEAUFORT, PROF. DR.
P. N. VAN KAMPEN, PROF. DR. E. D. VAN OORT,
DR. H. C. REDEKE EN PROF. DR. W. ROEPKE

AFLEVERING I

INLEIDING

DOOR

DR. H. BOSCHMA

Inventarisnummer 478

A. W. SIJTHOFF'S UITGEVERSMIJ, LEIDEN — 1927

Een volledige Fauna van Nederland, een boek, dat determineertabellen en beschrijvingen van alle in Nederland in het wild waargenomen diersoorten bevat, bestaat tot nu toe niet. Er zijn een aantal boekwerken, waarin determineerlijsten voor Nederlandsche dieren opgenomen zijn of waarin een overzicht gegeven wordt van alle inlandsche soorten, maar deze werken zijn of onvoltooid gebleven of zijn niet geheel volledig. Bovendien geldt voor al deze bestaande werken, dat zij den stand van kennis van vele jaren geleden weergeven en dus allesbehalve „up to date” zijn.

Sedert het eind van de zeventiende eeuw zijn er een groot aantal werken verschenen, die handelen over verschillende groepen van in Nederland voorkomende soorten van dieren; een lijst van deze publicaties vindt men in de Bibliographie van HOEK (1888). De uitvoerigste bewerking van de Nederlandsche Fauna is wel die van BENNET en VAN OLIVIER, die tusschen 1822 en 1826 gepubliceerd is in vier stukken, waarin behandeld worden: 1°. de Vertebraten met uitzondering van de vissen; 2°. de Visschen; 3°. de Arthropoden en 4°. de overige Evertrebraten. Dit werk is ontstaan als antwoord op prijsvragen, die uitgeschreven werden door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Hierin zijn van elke soort de synonyma, de voornaamste literatuur, de kenteekenen en de plaatsen waar de dieren voorkomen opgegeven, terwijl vaak nog bijzonderheden van meer biologischen aard vermeld worden. Vooral in het deel, dat de Evertrebraten met uitzondering van de Arthropoden behandelt, zijn zeer vele vindplaatsen opgegeven. Sindsdien is er geen werk over de geheele fauna van Nederland

verschenen, dat, wat de volledigheid betreft, met het bovengenoemde vergeleken kan worden.

Van de meeste groepen van dieren waren intuschen in de volgende jaren, na het werk van BENNET en VAN OLIVIER, vele nieuwe gegevens bekend geworden, zoodat zich langzamerhand weer de behoefte deed gevoelen aan een nieuwe samenvatting.

Vooraf in de jaren na 1850 zijn er in ons land een aantal uitvoerige werken over de fauna uitgegeven. In de eerste plaats is hiervan te noemen de „Fauna Belgii Septentrionalis” van MAITLAND (1851), waarvan alleen het eerste deel, dat de Evertibraten met uitzondering van de Arthropoden en Mollusken bevat, verschenen is. Bijna 500 soorten worden in dit deel opgenoemd, terwijl van elke soort een korte beschrijving gegeven wordt en tevens de voornaamste literatuuropgaven, synonyma en vindplaatsen in Nederland vermeld worden. Meer dan drie vierde deel van het aantal soorten had MAITLAND zelf gezien, de rest is opgenomen naar gegevens in de oudere literatuur, voor een groot deel ontleend aan de publicaties van BENNET en VAN OLIVIER.

Ongeveer tegelijkertijd met MAITLAND's Fauna werd een begin gemaakt met de publicatie van de „Bouwstoffen voor eene Fauna van Nederland” onder redactie van HERKLOTS (1851-1866), waarin een groot aantal door verschillende auteurs bewerkte naamlijsten opgenomen zijn. Kenmerken van de soorten worden hierin niet vermeld, de vindplaatsen in Nederland zijn echter vrij uitvoerig opgenomen. De „Bouwstoffen” vormen een aanvulling op de door MAITLAND bewerkte Fauna, daar zij die groepen van dieren behandelen, die niet in deze Fauna bewerkt zijn, namelijk de Mollusken, Arthropoden en Vertebraten.

De twee bovengenoemde werken vormen in vele opzichten de voorlopers van de serie „De

Dieren van Nederland" door HERKLOTS, SNELLEN VAN VOLLENHOVEN en SCHLEGEL (1859-1862). Dit laatste werk begon reeds te verschijnen, voordat het derde deel van de „Bouwstoffen" compleet was en hierdoor was dan ook een verdere voortzetting van de „Bouwstoffen" onnoodig.

Wat hun volledigheid betreft loopen de deelen van „De Dieren van Nederland" zeer uiteen. Van de Vertebraten (door SCHLEGEL) zijn alle tot dien tijd uit Nederland bekende, in het wild levende soorten opgenomen en bovendien een aantal gekweekte vogels en zoogdieren. Het deel over de Arthropoden (door SNELLEN VAN VOLLENHOVEN) vermeldt slechts de voornaamste vertegenwoordigers van elke groep. Ten slotte zijn in het deel, dat de overige Evertebraten behandelt, de verschillende groepen (door HERKLOTS) op zeer verschillende wijze bewerkt. Sommige deelen van het werk, b.v. die over de Mollusken, Echinodermen en Coelenteraten zijn vrij volledig; hierin vindt men blijkbaar alle tot dien tijd voor Nederland bekende soorten van de genoemde groepen opgenomen. Van andere groepen, zooals b.v. de Nematoden, is daarentegen slechts een deel der vertegenwoordigers genoemd.

Volledigheidshalve wordt hier genoemd het werkje van ROMBOUITS (1875), dat eveneens onder den titel „De Dieren van Nederland" verschenen is en determineertabellen geeft van alle inlandsche Vertebraten met inbegrip van de gewone gekweekte soorten. Wat de Evertebraten betreft gaan de tabellen niet verder dan tot de genera en bovendien worden die soorten weggelaten, die kleiner zijn dan 5 mm. Ten dienste van schelpenverzamelaars zijn in de tabellen van de Mollusken ook nog een aantal buitenlandsche soorten opgenomen. Voor beginners kan dit werkje van eenig nut zijn ter algemeene orientatie; door de eigenaardige beperking van de stof blijven echter de resultaten

die men er mee bereiken kan, zeer onbevredigend.

In den loop der tijden zijn een groot aantal faunistische bijzonderheden over de Nederlandsche dieren in verschillende tijdschriften gepubliceerd. Door HOEK (1888) zijn de titels van al deze publicaties en alle zelfstandig verschenen werken met faunistische gegevens van het midden van de 18de eeuw af tot 1 Januari 1886 verzameld en systematisch gerangschikt. Ook de voornaamste oudere publicaties zijn, voor zoover zij belangrijke gegevens bevatten, in dit werk genoemd.

Wat de insecten, spinnen en duizendpooten betreft zijn de faunistische gegevens voornamelijk te vinden in de uitgaven van de Nederlandsche Entomologische Vereeniging: het „Tijdschrift voor Entomologie” (o.a. in de Verslagen der vergaderingen) en de „Entomologische Berichten”. De opgaven over andere dieren zijn voor een zeer groot deel te vinden in het „Tijdschrift der Nederlandsche Dierkundige Vereeniging”. Vooral de eerste deelen van dit tijdschrift waren hoofdzakelijk gewijd aan de faunistiek; de Nederlandsche Dierkundige Vereeniging is dan ook oorspronkelijk opgericht met het doel, de kennis der inlandsche ongewervelde dieren, met uitzondering der Arachniden en Insecten, te bevorderen (Tijdschr. Ned. Dierk. Ver., Deel 1, 1875, blz. 15). Bovendien zijn vele faunistische gegevens opgenomen in de publicaties van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden: de „Notes from the Leyden Museum” en de „Zoologische Mededeelingen”. Ook in de verschillende jaargangen van „De Levende Natuur” vindt men belangrijke gegevens over het voorkomen en de verspreiding van Nederlandsche dieren, terwijl in het „Natuurhistorisch Maandblad” een groot aantal bijzonderheden over de dieren van Limburg vermeld zijn.

In de „Guide Zoologique”, die ter gelegenheid van het derde Internationale Zoologencongres

(1895) uitgegeven werd, zijn ook enkele faunistische gegevens opgenomen. Men vindt hierin namelijk lijsten van de in ons land waargenomen Vertebraten, Cephalopoden en Echinodermen, waarin een aantal soorten genoemd zijn, die nog niet in dergelijke lijsten vermeld waren.

Een hernieuwde poging om te komen tot een volledige Fauna van Nederland, zij het dan ook met uitsluiting van de Arachniden en Insecten, werd gewaagd door MAITLAND (1897). In dat jaar verscheen namelijk een prospectus over een nieuw werk met de opsomming van de als inlandsch waargenomen soorten. Het eigenlijke werk zou moeten verschijnen in drie deelen, die samen ongeveer 1000 bladzijden druk groot zouden zijn. De schrijver was van plan om behalve de in Nederland waargenomen dieren ook die uit Belgisch Vlaanderen op te nemen. Bij gebrek aan een voldoende aantal intekenaars is deze Fauna, waarvan MAITLAND het manuscript klaar had, echter nooit in druk verschenen.

Enige jaren later is nog eens een begin gemaakt met de publicatie van een Fauna van Nederland, die het echter slechts tot een paar afleveringen gebracht heeft, namelijk die gedeelten, waarin de Copepoden behandeld zijn (VAN BREEMEN, 1906, 1907).

Behalve de bovengenoemde, geheel of gedeeltelijk geslaagde pogingen om een overzicht of een volledige bewerking te geven van alle diergroepen zijn er nog enkele werken verschenen, die de fauna van een bepaald gedeelte van ons land behandelen. Het eerste werk van dien aard bestaat uit een reeks van artikelen onder den gemeenschappelijke titel „Bijdragen tot de Kennis der Oosterschelde Fauna” (1883-1884). Elke bijdrage bevat een bewerking van een deel van het in de voorafgegane jaren in de Oosterschelde verzamelde materiaal door een commissie uit de Nederlandsche

Dierkundige Vereeniging, die de opdracht had de oesterteelt te onderzoeken. In deze serie zijn bewerkt de Visschen, de Mollusken (M. M. SCHEPMAN), de Crustaceeën (P. P. C. HOEK), de Bryozoën (W. J. VIGELIUS), de Anneliden (R. HORST), de Echinodermen (C. KERBERT) en de Coelenteraten en Protozoën (J. VAN REES).

Veel vollediger nog is de monographie van de Zuiderzee „Flora en Fauna der Zuiderzee” (1922), onder redactie van H. C. REDEKE bewerkt door een groot aantal specialisten. Hierin zijn nagenoeg alle in de Zuiderzee voorkomende groepen van dieren behandeld en door het tot stand komen van dit werk is nu, wat de faunistische gegevens betreft, de Zuiderzee wel het best bewerkte gebied van ons land.

Ook de jaarboeken van het Rijksinstituut voor het Onderzoek der Zee voor 1905-1911 bevatten onder den gemeenschappelijken titel: „Bijdragen tot de Fauna der Zuidelijke Noordzee” een aantal belangrijke gegevens over het voorkomen bij onze kust van talrijke soorten uit de groepen der Echinodermen, Crustaceeën, Pycnogoniden, Cephalopoden en Vertebraten.

Ten slotte is in dit verband nog te noemen de „Prodromus” van REDEKE, DE LINT en VAN GOOR (1922), waarin alle tot dat jaar in het zoete en brakke water van Nederland waargenomen planktonorganismen opgenomen zijn met literatuuropgaven en bijzonderheden omtrent hun verspreiding.

Van meer populairen aard is een ander werkje, het „Strandboekje” van HEINSIUS en JASPERS (1913), dat zich speciaal met de zeedieren bezighoudt. Hoewel hierin slechts de meest algemeene soorten opgenomen zijn, is het gehalte van het werkje in het algemeen uitstekend en zijn de er in vermelde dieren goed gekarakteriseerd. Het is daardoor zeer bruikbaar voor beginnende beoefenaars der faunis-

tiek om een overzicht te krijgen over de algemeen aan onze kust voorkomende soorten.

Ondanks de uitgebreide faunistische literatuur is de kennis van onze fauna in het algemeen toch nog vrij onvolledig. Slechts sommige groepen zijn goed bekend, b.v. onder de Vertebraten de Vogels, waarover reeds een aantal faunistische bewerkingen verschenen zijn; de meest recente hiervan is het werk van VAN OORT (sinds 1922). Ook onder de Evertebraten zijn een aantal groepen zeer goed bekend, b.v. om slechts een enkele groep te vermelden, de Coleoptera, waarover het uitvoerige handboek van EVERTS (1898-1922) bestaat.

De „Fauna van Nederland”, die nu begint te verschijnen, beoogt van elke diergroep een volledige samenvatting te geven op faunistisch gebied, dus zoowel die gegevens te verwerken, die in de literatuur vermeld zijn, als nieuwe bijdragen van faunistischen aard te geven.

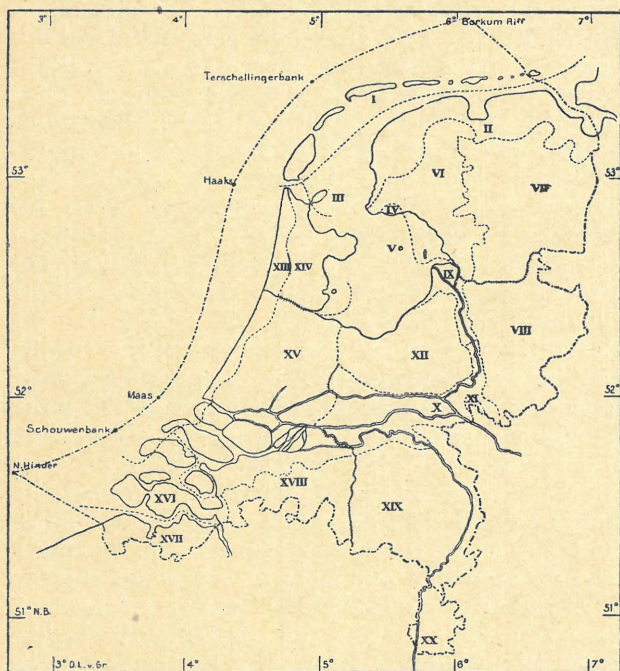
De plannen voor het werk, waarvan deze inleiding de eerste aflevering vormt, zijn langzamerhand ontstaan in verband met de resultaten van een practischen cursus in de faunistiek, die onder leiding van den schrijver gedurende een viertal jaren in het Zoologisch Laboratorium te Leiden gehouden is. In dezen cursus worden verschillende groepen van dieren behandeld; het determineeren van deze dieren geschiedt met behulp van gehectographeerde lijsten, die weliswaar vaak slechts een overzicht van de algemeene soorten geven, maar toch reeds in een behoefte voorzien. Een aantal deelnemers aan dezen cursus hebben zich (dikwijls ook zonder dat de cursus in de faunistiek er de directe oorzaak van was) langzamerhand ontwikkeld tot specialisten in een bepaalde diergroep en werken nu mee aan de totstandkoming van de „Fauna”. Bovendien hebben een aantal specialisten, die zich reeds lang met een of meer bepaalde diergroepen beziggehouden hebben, zich bereid ver-

klaard die groepen voor deze serie te bewerken.

De uitgestrektheid van het gebied van de „Fauna van Nederland” wordt reeds grootendeels aangegeven door den titel, al blijft hierbij altijd ruimte voor een zekere willekeur, wat betreft de grens van het gebied aan den zeekant. Ter wille van de uniformiteit moet nu een bepaalde grens aangenomen worden. Reeds vroeger heeft men naar een mogelijkheid gezocht om deze vast te stellen; de behoefte hieraan bestond reeds spoedig na de oprichting van de Nederlandsche Dierkundige Vereeniging. Na vele besprekingen nam men toen aan, „dat tot onze fauna al die vormen zullen worden gerekend, die even voorbij de laatste bank voorkomen” (Tijdschr. Ned. Dierk. Ver., Deel 1, 1875, blz. 43). Nu is dit gebied betrekkelijk groot genomen en bovendien is de boven aangehaalde definitie vrij vaag. Wat de nu verschijnende „Fauna van Nederland” betreft, heeft de redactie dan ook gemeend deze grens iets nauwkeuriger te moeten vaststellen. Op voorstel van Dr. REDEKE is tenslotte als zoodanig aangenomen de denkbeeldige lijn, die ongeveer evenwijdig aan de kust loopt van het lichtschip Noordhinder via de lichtschepen Schouwenbank, Maas, Haaks en Terschellingerbank tot het (Duitsche) lichtschip Borkum Riff (zie kaartje). Er is veel voor te zeggen om deze lichtschepen te beschouwen als de meest zeewaarts gelegen punten van ons land; zij worden geacht te zijn koopvaardijochten in volle zee en vallen als zoodanig onder de Nederlandsche jurisdictie. Een van de groote voordeelen is nog, dat zij liggen op vaste plaatsen en daardoor is de nu aangenomen grenslijn nauwkeurig bepaald.

Wat nu de verspreiding der dieren in de verschillende gebieden van ons land betreft, de gegevens hierover vindt men in de oudere literatuur vaak gerangschikt volgens de provincies. Nu zegt een dergelijke rangschikking gewoonlijk weinig, daar

de provincies betrekkelijk willekeurige gebieden zijn, bestaande uit streken van biologisch zeer verschillende aard. Een betere indeeling van ons land is die volgens de grondsoorten, waardoor het vanzelf in natuurlijke faunistische gebieden

verdeeld wordt. Op het hierbij afgedrukte kaartje is het land (voornamelijk naar gegevens van den Heer H. C. BLÖTE) in twintig zoodanige gebieden verdeeld. Elk van deze is met een romeinsch cijfer aangeduid, de grenzen zijn door stippellijnen aangegeven of door een volle lijn met dwarse streepjes in die gevallen, waar de grens tusschen twee deelen door een rivier of een kanaal gevormd

wordt. In het kort zijn deze twintig gebieden als volgt te definieeren: I. De Waddeneilanden; II. Het Friesch-Groningsche kleigebied; III. Wieringen; IV. Gaasterland; V. Urk; VI. Het Friesch-Overijselsche laagveengebied (met Schokland); VII. Het Noordoostelijke diluvium benoorden de Overijselsche Vecht; VIII. Het Oostelijke diluvium; IX. Het kleigebied van den Beneden-IJssel; X. De Betuwe en omgeving; XI. Hettenheuvel en Montferland; XII. Het centrale diluvium (de Veluwe en omgeving); XIII. Het duingebied; XIV. Noord-Holland benoorden het Noordzeekanaal; XV. Het alluvium van de benedenrivieren (Zuid-Holland en omgeving); XVI. De geïsoleerde Zeeuwsche eilanden; XVII. Zeeuwsch Vlaanderen; XVIII. Het Zuidelijke diluvium ten Westen van de Beerze; XIX. Het Zuidoostelijke diluvium; XX. Zuid-Limburg. Bij gebruik van dit kaartje kan dus op een eenvoudige manier van elke soort het in Nederland bekende verspreidingsgebied opgegeven worden en dit zegt dan dadelijk meer dan wanneer alleen het voorkomen van de soorten in bepaalde provincies vermeld wordt. In elk deel van de Fauna, waarin door den auteur van dit kaartje gebruik gemaakt wordt om de verspreiding aan te geven, zal het opgenomen worden, ten einde het opzoeken der nummers te vergemakkelijken.

De „Fauna van Nederland” zal verschijnen in losse afleveringen, die de determineertabellen en de beschrijvingen der soorten van een grootere of kleinere groep van systematisch zeer verschillende waarde bevatten. Soms zal een geheele hoofdafdeeling tegelijk bewerkt kunnen worden, in andere gevallen worden de groepen gesplitst in kleinere systematische eenheden, die elk als aparte afleveringen zullen verschijnen. Zoo kan een aflevering een of meer families bevatten of zelfs alleen de soorten van een enkel groot geslacht. Later zullen deze afleveringen tot verschillende deelen worden samen-

gevat en om dit nu te vergemakkelijken is een signatuur ingevoerd, waardoor het dus mogelijk is om alle te verschijnen afleveringen te rangschikken op de plaats, die zij zullen innemen, wanneer het werk volledig is. In onderstaand lijstje is deze signatuur, voor zoover het de groote groepen betreft, aangegeven.

A. Protozoa.	KVII. Schizopoda.
AI. Rhizopoda.	KVIII. Cumacea.
AII. Flagellata.	KIX. Decapoda.
AIII. Sporozoa.	L. Arachnoidea.
AIV. Ciliata.	LI. Araneida.
AV. Suctoria.	LII. Opilionidea.
B. Spongiae.	LIII. Pseudoscorpionidea
C. Coelenterata.	LIV. Acarina.
CI. Hydrozoa.	M. Pantopoda.
CII. Scyphozoa.	N. Tardigrada.
CIII. Anthozoa.	O. Myriapoda.
CIV. Ctenophora.	P. Apterygogenea.
D. Plathelminthes.	Q. Overige Insecta.
DI. Turbellaria.	QI. Ephemera.
DII. Trematodes.	QII. Odonota.
DIII. Cestodes.	QIII. Perlariae.
DIV. Nemertini.	QIV. Saltatoria.
E. Nemathelminthes.	QV. Dermaptera.
EI. Nematodes.	QVI. Thysanoptera.
EII. Acanthocephala.	QVII. Blattariae.
F. Annelida.	QVIII. Corrodentia.
FI. Polychaeta.	QIX. Mallophaga.
FII. Oligochaeta.	QX. Siphunculata.
FIII. Hirudinea.	QXI. Coleoptera.
FIV. Gephyrea.	QXII. Strepsiptera.
G. Vermidia.	QXIII. Hymenoptera.
GI. Chaetognatha.	QXIV. Neuropteroidea
GII. Bryozoa.	(Megaloptera,
GIII. Rotatoria.	Raphidides,
GIV. Gastrotricha.	Neuroptera).
H. Echinodermata.	QXV. Panorpatæ.
I. Mollusca.	QXVI. Trichoptera.
K. Crustacea.	QXVII. Lepidoptera.
KI. Phyllopora.	QXVIII. Diptera.
KII. Copepoda.	QXIX. Aphaniptera.
KIII. Ostracoda.	QXX. Heteroptera.
KIV. Cirripedia.	QXXI. Homoptera.
KV. Isopoda.	QXXII. Aquatische Insec-
KVI. Amphipoda.	tenlarven.

R. **Tunicata.**
 S. **Acrania.**
 T. **Vertebrata.**
 TI. Cyclostomata.
 TII. Pisces.
 TIII. Amphibia.

TIV. Reptilia.
 TV. Aves.
 TVI. Mammalia.
 U. **Algemeene Beschouwingen.**

Bovengenoemde groepen kunnen nu in die gevallen, waarin dat wenschelijk is, onderverdeeld worden in kleinere gedeelten, die dan bestaan uit een groep van families of een enkele familie of zelfs één geslacht. Elk van deze kleinere eenheden wordt bij de pagineering der aflevering voorzien van een nadere signatuur. De Hymenoptera (Q XIII) worden b.v. verdeeld in 12 groepen, die wij met hun signatuur als volgt kunnen benoemen:

QXIIIa. Tenthredinides.	QXIIIg. Bethyloidea.
QXIIIb. Diplomorpha.	QXIIIh. Tubulifera.
QXIIIc. Ichneumonoidea.	QXIIIi. Heterogyna.
QXIII d. Cynipoidea.	QXIIIk. Diploptera.
QXIIIe. Chalcidoidea.	QXIII l. Fossores.
QXIII f. Oxyuri.	QXIII m. Anthophila.

Alle afleveringen, die een gedeelte van een van bovengenoemde groepen behandelen, krijgen dan gezamenlijk een doorgaande pagineering. Voorts zal iedere aflevering ten gerieve van hen, die daarvan gebruik wenschen te maken, voorzien worden van een index volgens de regelen der Internationale Bibliographie (decimale stelsel).

GECITEERDE LITERATUUR

BENNET, J. A., en G. VAN OLIVIER, 1822. Verhandeling ter beantwoording der vrage: Eene naauwkeurige naamlijst der zoogende dieren, der vogelen en der amphibiën, die natuurlijke (en niet van elders overbragte) inwoonders dezer landen zijn, met bijvoeging van derzelver verschillende namen in verschillende Nederlandsche gewesten, en de geslachts- en soortkenmerken volgens het Linnéaansche stelsel zeer kort gesteld en met aanwijzing van een of meer der beste afbeeldingen van elk dier. Natuurk. Verh. Holl. Maatsch. d. Wet., Haarlem, Deel XI.

—, 1825. (Verhandeling ter beantwoording enz.) Naamlijst van Nederlandsche Visschen. Natuurk. Verh. Holl. Maatsch. d. Wet., Haarlem, Deel XIII.

—, 1825. (Verhandeling ter beantwoording enz.) Naamlijst van Nederlandsche Insecten. Natuurk. Verh. Holl. Maatsch. d. Wet., Haarlem, Deel XIV.

—, 1826. (Verhandeling ter beantwoording enz.) Naamlijst van Wormen, in Nederland aanwezig. Natuurk. Verh. Holl. Maatsch. d. Wet., Haarlem, Deel XV.

Bouwstoffen voor eene Fauna van Nederland, onder redactie van Dr. J. A. HERKLOTS. — Leiden, 1851-1866. (Deel I, 1851-1853; Deel II, 1854-1858; Deel III, 1859-1866).

VAN BREEMEN, P. J., 1906. Mariene Plankton-Copepoden van Nederland. — Tijdschr. Ned. Dierk. Ver. (2), Deel X (1906-1908).

VAN BREEMEN, P. J., 1907. Vrijlevende Zoetwater-Copepoden van Nederland. — Tijdschr. Ned. Dierk. Ver. (2), Deel X (1906-1908).

Bijdragen tot de kennis der Oosterschelde Fauna. Tijdschr. Ned. Dierk. Ver., Supplement Deel I, 1883-1884.

De Dieren van Nederland. — Natuurlijke Historie van Nederland. Haarlem, 1859-1862.

EVERTS, E., 1898-1922. Coleoptera Neerlandica. — 's Gravenhage (Deel I, 1898, Deel II en Supplement, 1903, Deel III, 1922).

Flora en Fauna der Zuiderzee, Monografie van een Brakwatergebied, onder redactie van Dr. H. C. REDEKE. — Helder, 1922.

HEINSIUS, H. W., en J. JASPERS Jr., 1913. Het Strandboekje. 1e Deel, 1e en 2e stuk. — Bibliotheek van de Levende Natuur, no. 3 en no. 5., Amsterdam.

HOEK, P. P. C., 1888. Bibliographie der Fauna van Nederland. — Algemeene Aardrijkskundige Bibliographie van Nederland, Deel II, Leiden.

Jaarboek van het Rijksinstituut voor het Onderzoek der Zee, 1905-1911. — Helder, 1906-1912.

MAITLAND, R. T., 1851. Fauna Belgii Septentrionalis. Pars I. — Lugduni Batavorum.

—, 1897. Prodrome de la Faune des Pays-Bas et de la Belgique Flamande. — Leide.

VAN OORT, E. D., 1922- Ornithologia Neerlandica. De Vogels van Nederland (Deel I, 1922; Deel II, 1926; Deel III is bezig te verschijnen). — 's Gravenhage.

REDEKE, H. C., G. M. DE LINT en A. C. J. VAN GOOR, 1922. Prodromus eener Flora en Fauna van het Nederlandsche Zoet-en Brakwaterplankton. — Verh. en Rapp. Rijksinst. v. Visscherijonderzoek, Deel I.

ROMBOUTS, J. E., 1875. De Dieren van Nederland. — Haarlem. (Nieuwe uitgaaf in 1893).